

ऋ. १-३ अन्धीगुः श्यावाश्विः, ४-६ ययातिर्नाहुषः, ७-९ नहुषो मानवः, १०-१२ मनुः सांवरणः, १३-१६
वैश्वामित्रो वाच्यो वा प्रजापतिः। पवमानः सोमः। अनुष्टुप्, २-३ गायत्री

पुरोजिती वो अन्धसः सुताय मादयित्नवे। अप श्वानं श्रथिष्टन सखायो दीर्घजिह्वयम्॥ ९.१०१.०१

पुरोजिती- प्रत्यक्षजयभूतस्य। अन्धसः- सोमस्य। मादयित्वे- हर्षकराय। सुताय- रसाय।
सखायः- सुहृदः। दीर्घजिह्वयम्- स्वदीर्घजिह्वया रसं ग्रहीतुमागतम्। श्वानम्। अप श्रथिष्टन-
अपबाधध्वम्। किन्तु यज्ञद्रव्याबाधकशुनकबाधनेन पापमेव भवतीति महाभारतम्। स तया क्रुद्धया
तत्रोक्तोऽयं मे पुत्रो न किञ्चिदपराध्यति नावेक्षते हवीषि नावलेढि किमर्थमभिहत इति। न
किञ्चिदुक्तवन्तस्ते सा तानुवाच यस्मादयमभिहतोऽनपकारी तस्माददृष्टं त्वां भयमागमिष्यतीति।
जनमेजय एवमुक्तो देवशुन्या सरमया भृशं सम्भ्रान्तो विषण्णश्चासीत्। परं यत्नमकरोद्यो मे पापकृत्यां
शमयेदिति ॥१॥

यो धारया पावकया परिप्रस्यन्दते सुतः। इन्दुरश्वो न कृत्व्यः॥ ९.१०१.०२

यः। पावकया- शोधयित्र्या। धारया। सुतः- निष्पन्नः सन्। परिप्रस्यन्दते- परितः प्रकर्षेण क्षरति।
सः। इन्दुः- क्लेदनशीलो रसः। अश्वो न- तुरग इव। कृत्व्यः- वीर्यकर्मा भवति ॥२॥

तं दुरोषमभी नरः सोमं विश्वाच्या धिया। यज्ञं हिन्वन्त्यद्रिभिः॥ ९.१०१.०३

तम्। दुरोषम्- दुर्दहम्। सोमम्- रसम्। नरः- उपासकाः। विश्वाच्या धिया- सर्वहितया बुद्ध्या।
अद्रिभिः- ग्रावभिः स्थैर्यप्रतीकैः। यज्ञम्- उपासनं दानं सङ्गतिकरणं वा प्रति। हिन्वन्ति-
प्रेरयन्ति ॥३॥

सुतासो मधुमत्तमाः सोमा इन्द्राय मन्दिनः। पवित्रवन्तो अक्षरन्देवान्छन्तु वो मदाः॥ ९.१०१.०४

मधुमत्तमाः- अतिशयेन मधुराः । सुतासः- निष्पन्नाः । सोमाः- रसाः । इन्द्राय- परमेश्वराय ।
मन्दिनः- आनन्दकराः । पवित्रवन्तः- शोधकाः । वः- युष्माकम् । मदाः- हर्षकराः । अक्षरन्-
श्रवन्ति । देवान्- देवताः । गच्छन्तु ॥४॥

इन्द्रुरिन्द्राय पवत इति देवासो अब्रुवन् । वाचस्पतिर्मखस्यते विश्वस्येशान ओजसा ॥ ९.१०१.०५

इन्दुः- क्लेदनशीलः सोमः । इन्द्राय- परमेश्वराय । पवते- क्षरति । इति- एवम् । देवासः- देवताः ।
अब्रुवन्- अवदन् । विश्वस्य- सर्वस्य जगतः । ईशानः- ईश्वरः । ओजसा । वाचस्पतिः-
बृहस्पतिर्मेधाधिदेवता । मखस्यते- यज्ञं कामयते ॥५॥

सहस्रधारः पवते समुद्रो वाचमीह्वयः । सोमः पती रयीणां सखेन्द्रस्य दिवेदिवे ॥ ९.१०१.०६

सहस्रधारः- अनन्तधारः । समुद्रः- अर्णववत्स्थितः । रयीणाम्- संपदाम् । पतिः- पालकः ।
इन्द्रस्य- परमेश्वरस्य । सखा- सुहृत् । दिवेदिवे- प्रतिदिनम् । वाचम्- मन्त्रम् । ईह्वयः- प्रेरयिता
सन् । पवते- क्षरति ॥६॥

अयं पूषा रयिर्भगः सोमः पुनानो अर्षति । पतिर्विश्वस्य भूमनो व्यख्यद्रोदसी उभे ॥ ९.१०१.०७

अयम्- एषः । सोमः- रसः । पूषा- पोषकः । रयिः- संपद्भूतः । भगः- सौभाग्याधिदेवता च ।
पुनानः- पवमानः । भूमनः- भूतजातस्य । विश्वस्य- सर्वस्य । पतिः- पालकः । उभे रोदसी-
द्यावापृथिव्यौ । व्यख्यत्- प्रकाशयति । अर्षति- गच्छति ॥७॥

समु प्रिया अनूषत गावो मदाय घृष्वयः । सोमासः कृण्वते पथः पवमानास इन्दवः ॥ ९.१०१.०८

प्रियाः- प्रेमभाजनाः । गावः- सूर्यरश्मय इव स्थिताः । मदाय- तृप्तये । घृष्वयः- दीप्ताः ।
पवमानासः- पुनानाः । इन्दवः- क्लेदनशीलाः । सोमासः- रसाः । अनूषत- स्तुवन्ति । पथः-
मार्गान् । कृण्वते- कुर्वन्ति ॥८॥

य ओजिष्ठस्तमा भर पवमान श्रवाय्यम्। यः पञ्च चर्षणीरभि रयिं येन वनामहै ॥ ९.१०१.०९

पवमान- सोम । यः । ओजिष्ठः- बलिष्ठः । यः । पञ्च चर्षणीः । अभि- अभितो भवति । येन । रयिम्-
दानयोग्यसंपदम् । वनामहै- आश्रयामः । तम् । श्रवाय्यम्- श्रुतिस्तुतं रसम् । आभर- आहर ॥९॥

सोमाः पवन्त इन्दवोऽस्मभ्यं गातुवित्तमाः। मित्राः सुवाना अरेपसः स्वाध्यः स्वर्विदः ॥ ९.१०१.१०

इन्दवः- क्लेदनशीलाः । सोमाः- रसाः । अस्मभ्यम्- नः । गातुवित्तमाः- अतिशयेन मार्गज्ञाः ।
मित्राः- स्नेहयुक्ताः । सुवानाः- निष्पन्नाः । अरेपसः- अदोषाः । स्वाध्यः- शोभनध्यानयुक्ताः ।
स्वर्विदः- ज्योतिर्विदः । पवन्ते- क्षरन्ति ॥१०॥

सुष्वाणासो व्यद्विभिश्चिताना गोरधि त्वचि। इषमस्मभ्यमभितः समस्वरन्वसुविदः ॥ ९.१०१.११

गोः त्वचि अधि- चित्किरणसंबन्धिरूपे । अद्विभिः- स्थैर्यप्रतीकैर्गिरिभिर्ग्रावभिः । सुवाणासः-
निष्पन्नाः । वि- विशेषेण । चितानाः- चेतनयुक्ताः । वसुविदः- संपद्विदः । अस्मभ्यम्- नः ।
अभितः । इषम्- सदिच्छाम् । समस्वरन्- सम्यक् शब्दयन्ति ॥११॥

एते पूता विपश्चितः सोमासो दध्याशिरः। सूर्यासो न दर्शतासो जिगत्तवो ध्रुवा घृते ॥ ९.१०१.१२

एते- इमे । पूताः- पुनानाः । विपश्चितः- विशेषद्रष्टारः । सोमासः- रसाः । दध्याशिरः-
धारणामिश्रिताः । दर्शतासः- दर्शनीयाः । सूर्यासो न- सूर्या इव । जिगत्तवः- गमनशीलाः । घृते-
ज्योतिषि । ध्रुवाः- स्थिरा भवन्ति ॥१२॥

प्र सुन्वानस्यान्धसो मर्तो न वृत तद्वचः। अप श्वानमराधसं हता मुखं न भृगवः ॥ ९.१०१.१३

सुन्वानस्य- निष्पन्नस्य । अन्धसः- रसस्य । तत् वचः- तं मन्त्रम् । मर्तः- मारकोऽन्तरायः । न प्र
वृत- न आवृणोतु । अराधसम्- संसिद्धिविरोधिनम् । श्वानम् । आध्यात्मिके तु श्वा श्रुतौ

जिज्ञासान्वेषणवेदनप्रतीकः। अराधः श्वा तु हठपूर्वान्वेषणवेदनप्रतीकः। निर्णयरहितचंचलत्वं
सानन्तसंशयमन्येषामिदं मा भूयादिति चिन्तनमस्य लक्षणम्। बलात्कारपूर्वान्वेषणेन
तत्त्वग्रहणमसमीचीनमिति कारणेन स श्वा अपनेतव्य इति। भृगवः- तेजस्विन उपासकाः। मखम्-
चित्तगतिं चित्तवृत्तिमिव। मख गतौ।। न- इव। अप हत- अपबाधध्वम्॥१३॥

आ जा॒मिर॒त्कै॑ अव्यत भुजे न पु॒त्र ओ॒ण्योः। सर॑ज्जा॒रो न योष॑णां व॒रो न योनि॑मा॒सद॑म्॥ ९.१०१.१४

ओण्योः- मातापित्रोः। भुजे- भोगाय। न पुत्रः- सुत इव। जारः- प्रियः। योषणां न- प्रियामिव।
वरः- श्रेष्ठः। योनिं न- सदनमिव। आसदम्- उपवेष्टुम्। अत्के- पवित्रे कलशे प्रतीके। जामिः-
पुत्रःसन्। आ- आभिमुख्येन। अव्यत- आवृणोति॥१४॥

स वी॒रो दक्ष॑साध॒नो वि यस्त॑स्तम्भ॒ रोद॑सी। हरिः॑ प॒वित्रे॑ अव्यत वे॒धा न योनि॑मा॒सद॑म्॥ ९.१०१.१५

दक्षसाधनः- सामर्थ्यसाधकः। यः। सः। वीरः- वीर्यसंपन्नः। रोदसी- द्यावापृथिव्यौ। तस्तम्भ-
अस्तम्भयत्। हरिः- आकर्षकः। पवित्रे- शोधके प्रतीके। वेधा न- ब्रह्मेव। योनिम्- स्वर्तसदनम्।
आसदम्- उपवेष्टुम्। अव्यत- आवृणोति॥१५॥

अव्यो॑ वारे॒भिः पव॑ते सोमो॒ गव्ये॑ अधि त्व॒चि। कनि॑क्रद॒दृषा॒ हरि॑रिन्द्र॒स्याभ्ये॑ति निष्कृ॒तम्॥ ९.१०१.१६

सोमः- रसः। गव्ये अधि त्वचि- चिद्रश्मिरूपे। अव्यो वारेभिः- सरणशीलरसस्य स्वस्थान एव
रक्षाकरैरुपलब्धिस्थानैरित्यर्थः। रसव्यञ्जकैः। रसस्य प्रवेशस्थानैः। रसतत्त्वस्य सुलभतया
अवगमसाधनभूतैः। प्रतीकैः। पवते- क्षरति। वृषा- वर्षकः। हरिः- आकर्षकः। सोमः। कनिक्कदत्-
अशब्दयत्। इन्द्रस्य- परमेश्वरस्य। निष्कृतम्- सदनम्। अभ्येति- अभिसरति॥१६॥